

СЕКЦІЯ 3 ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

DETERMINANTS OF PERSONALITY DEVELOPMENT IN ADOLESCENCE: GENDER ASPECT

У статті висвітлюється гендерний аспект розвитку особистості у юнацькому віці. Зазначено, що юнацький вік є важливим етапом у формуванні особистості, оскільки у цей період активно формується Я-концепція, моральна самосвідомість та ідентичність особистості, закріплюються гендерні ролі та соціальні установки. Юнацький вік є найбільш чутливим і у плані формування гендерних цінностей, що відображаються у формуванні ставлень особистості до себе, свого оточення і виявляються в особливостях поведінки. На основі аналізу наукових джерел розглянуто поняття «гендер» як результат соціалізації особистості, характеристики її статі як соціального явища. Розглянуто поняття «гендерні стереотипи» як установки, зумовлені культурними особливостями конкретного суспільства, під впливом яких формуються схвалювані уявлення про особливості поведінки чоловіків і жінок, їх соціальні ролі та їхню взаємодію. Розглянуто поняття «гендерна культура» особистості юнацького віку як складова частина її загальної культури, що ґрунтується на моральних цінностях і детермінована гендерною картиною світу, гендерною компетентністю. У результаті проведеного емпіричного дослідження виявлено детермінанти гендерного розвитку особистості юнацького віку, досліджено ставлення юнаків і юнок до гендерних стереотипів, гендерних ролей, до шлюбу, професійної реалізації тощо. Обґрунтовано такі психолого-педагогічні умови формування гендерної культури в юнацькому віці: розвиток гендерної компетентності особистості, психологічну підтримку гендерної індивідуальності, організацію та впровадження гендерної освіти. Розкрито такі етапи становлення гендерної культури в юнацькому віці: інформаційно-психологічний, ціннісно-мотиваційний, розвивальний, рефлексивний. Визначено і емпірично підтверджено ефективність застосування форм і методів формування гендерної культури, а саме: лекцій, семінарів, тренінгів, аналізу гендерних ситуацій, обговорення та дискусій з гендерної проблематики, а також ігрових методів (сюжетно-рольових, ділових ігор, вирішення моральних дилем).

Ключові слова: гендер, гендерні стереотипи, гендерна культура, гендерна рівність,

психолого-педагогічні умови формування гендерної культури.

The article highlights the gender aspect of the determinants of personality development in adolescence. It is noted that adolescence is an important stage in the formation of personality, because during this period the self-concept, moral self-awareness and identity of the individual are actively formed, gender roles and social attitudes are fixed. Adolescence is the most sensitive in terms of the formation of gender values, which are reflected in the formation of individual attitudes to themselves, their environment and are manifested in the peculiarities of its behavior. Based on the analysis of scientific sources, "gender" is defined (as a result of socialization of the individual, the characteristics of sex as a social phenomenon); "Gender stereotypes" (as due to the cultural characteristics of a particular society, under the influence of which are formed approving ideas about the behavior of men and women, their social roles and their interaction); "Gender culture" of a young person (as a component of his general culture, based on moral values and determined by the gender picture of the world, gender competence). With the help of diagnostic methods (questionnaires, interviews, surveys) the determinants of gender development of adolescence were identified, the attitude of young people to gender stereotypes, gender roles, marriage, professional realization, etc. was studied. Psychological and pedagogical conditions for the formation of gender culture in adolescence are substantiated (development of gender competence of adolescents; psychological support of gender individuality; organization and implementation of gender education) and stages are defined (information-psychological, value-motivational, developmental, reflexive). The effectiveness of forms and methods of forming gender culture (lectures, seminars, trainings, analysis of gender situations, discussions and debates on gender issues; game methods (story-role, business games, moral dilemmas) is confirmed by control sections.

Key words: gender, gender stereotypes, gender culture, gender equality, psychological and pedagogical conditions of gender culture formation.

УДК 159.9:316.6:316.4
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.31.5>

Бакка Ю.В.
викладач кафедри
практичної психології
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова

Юнацький вік є важливим етапом формування особистості. Саме у цей період активно формується Я-концепція, моральна самосвідомість та ідентичність особистості, закріплюються гендерні ролі та соціальні установки. Оскільки розвиток особистості у юнацькому

віці детермінований гендерними і соціальними ролями, то в цей період відбувається переосмислення статево-рольових стереотипів. Юнацький вік є найбільш чутливим у плані формування гендерних цінностей, що відображають особливості поведінки, ставлень

особистості у цей період. Розвиток особистості юнаків і дівчат передбачає формування у них гендерної культури як однієї з умов міжособистісної взаємодії у різних сферах соціального життя. З огляду на це психологічне дослідження розвитку особистості у юнацькому віці, зокрема її гендерного аспекту, є вельми актуальним.

Важливість гендерної рівності, рівних можливостей для представників різних статей підтверджується прийняттям відповідних міжнародних документів і забезпечується запровадженням Загальної декларації прав людини, Конвенції про політичні права жінок, Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок тощо. Гендерний аспект розвитку особистості у юнацькому віці завжди перебував у полі зору науковців. Так, теоретико-методологічне підґрунтя гендерного розвитку молоді розробляли Н. Гапон, Т. Голованова, Т. Говорун, С. Вихор. До питань гендерної рівності і демократії у сфері освіти зверталися І. Грабовська, Т. Говорун, А. Фурман та інші вчені. Гендерні стереотипи вивчав Ю. Мірило. Гендерні та фізіологічні відмінності між чоловіками і жінками вивчали В. Васютинський, Н. Городнова. Гендерну психологію вивчали Т. Бендас, Ш. Берн, О. Кікінежді, М. Марусинець, М. Ткалич. Гендерну культуру сучасної молоді досліджували Л. Вовк, К. Корсак, Н. Маркова та інші вчені [1; 2; 3; 4; 6; 7; 9].

Метою статті є представлення результатів емпіричного дослідження, спрямованого на визначення детермінант розвитку особистості юнацького віку в гендерному аспекті. Реалізації зазначеної мети сприяло вирішення в ході дослідження низки поставлених завдань. По-перше, розглянуто поняття «гендер», «гендерні стереотипи», «гендерна культура»; по-друге, емпірично досліджено гендерні особливості студентської молоді; по-третє, виявлено психолого-педагогічні умови формування гендерної культури особистості в юнацькому віці.

У ході емпіричного дослідження застосовано загальнонаукові методи – аналіз наукової літератури з метою вивчення основних тенденцій, систематизацію наукових ідей і положень, узагальнення результатів дослідження, а також емпіричні методи – анкетування, інтерв'ю, опитування студентів НПУ імені М.П. Драгоманова. Загальна вибірка досліджуваних складала 245 осіб, із них – 102 чоловіки та 143 жінки віком від 17 до 23 років.

Поняття «гендер» вперше з'явилось на теренах Великої Британії. Воно означало рід у граматиці (чоловічий, середній, жіночий). Пізніше це поняття набуло соціостатевого сенсу, на відміну від певних біологічних характеристик (анатомічних, генетико-морфологічних, фізіологічних тощо). На відміну від поняття

«стать», поняття «гендер» характеризує стать як соціальне, а не біологічне явище, а також воно характеризує особистість як результат її соціалізації. Саме гендерна взаємодія є визначальною особливістю психічного розвитку особистості у юнацькому віці, її соціальних стосунків.

На гендерний розвиток особистості в юнацькому віці і особливості її самореалізації впливають, зокрема, гендерні цінності та стереотипи. Ми погоджуємося з твердженням Ю. Мірило щодо гендерних стереотипів, які виступають узагальненими уявленнями як про чоловіків, так і про жінок, що стосуються «прийнятності різноманітних ролей і видів діяльності для чоловіків і жінок. Це стереотипи гендерних рис, тобто психологічних та поведінкових характеристик, притаманних чоловікам і жінкам» [6, с. 86]. На нашу думку, гендерні стереотипи зумовлені культурними особливостями конкретного суспільства, під впливом яких формуються схвалювані уявлення про особливості поведінки чоловіків і жінок, їхні соціальні ролі та їхню взаємодію.

З метою дослідження гендерних стереотипів молоді було проведене опитування серед студентів I–IV курсів НПУ імені М.П. Драгоманова. Розроблена нами анкета складалася з трьох блоків. У першому блоці містилися питання, що стосувалися загальних відомостей про респондентів. Другий блок складався з відкритих запитань (Чи є підстави говорити про сильну і слабку статі сьогодні? Чи відрізняються життєві цілі чоловіків і жінок? Які якості є найважливішими для чоловіків і жінок? Що найкраще характеризує сучасного чоловіка? Що найкраще характеризує сучасну жінку?). Третій блок містив запитання соціально-демографічного характеру, що стосувалися віку, статі, спеціальності, яку вивчають студенти. Були опитані 102 хлопці та 143 дівчини віком від 17 до 23 років. Їм було запропоновано письмово відповісти на запитання. Результати опитування стосовно гендерних стереотипів молоді наведено у таблиці (див. табл. 1).

Як засвідчують одержані результати дослідження, найбільш поширені гендерні стереотипи стосуються соціального статусу чоловіка і жінки, їх ролі у сім'ї, соціумі, здатності реалізувати себе у професійній сфері тощо.

Деформація соціальних цінностей зумовлює порушення соціальних норм та зміщення гендерних ролей. Через це виникають протиріччя між жінками та чоловіками у сфері їхньої гендерної ідентичності. Гендерно-рольовий конфлікт є результатом зіткнення соціальних стереотипів щодо уявлень про традиційні гендерні ролі та реальних запитів індивіда. Так, стереотип щодо чоловічої емоційної стриманості стає причиною гендерно-рольового стресу у деяких чоловіків [8, с. 48–49].

Таблиця 1

Гендерні стереотипи молоді

№	Відповіді	Кількість відповідей	Відсоток
1	Жінки мріють про заміжжя	43	17,6
2	Чоловіки кращі професіонали, ніж жінки	32	31,1
3	Дівчатам важче даються точні науки	30	12,2
4	Чоловіки не говорять про свої почуття	28	11,4
5	Дівчата значно слабші за хлопців і потребують чоловічої опіки	27	11,0
6	Чоловік має бути лідером у всьому	25	10,2
7	Жінка не повинна бути надто ініціативною	21	8,6
8	Чоловік – кращий керівник, ніж жінка	19	7,7
9	Жінки люблять готувати	12	4,9
10	Кар'єра для жінки є другорядною	8	3,3
	Усього:	245	100

Відрізняються уявлення юнаків і дівчат щодо шлюбного віку жінок і чоловіків. Так, на думку юнаків, важливим для жінок є створення власної сім'ї від 21 до 25 років, тоді як для жінок такий вік є сприятливим у 30 чи після 30 років, що пояснюється тим, що важливішими питаннями, ніж шлюб, стають кар'єра, професійне і особистісне зростання. Також юнаки відзначили, що дівчата схильні до ранніх шлюбів більше, ніж хлопці. Дещо інакшою є думка дівчат, які переконані, що вони є об'єктом сексуальних домагань. Дівчата відзначили, що шлюб дещо обмежуватиме їхнє кар'єрне зростання чи професійну самореалізацію. З огляду на це дівчата визначили найкращим шлюбним віком для себе період з 25 до 30 років, тоді як для чоловіків оптимальним, на їх думку, є вік з 27 до 32 років.

Метою проведеного дослідження стало також виявлення ставлення молоді до інституту шлюбу та сім'ї. Більшість студентів і студенток (68,9%) підтримує інститут сім'ї, вважаючи визнанням офіційно зареєстрований шлюб. Значна частина опитаних (34,3%) схвалює шлюб, освячений церквою. 23,5% опитаних не виключають альтернативних стосунків, які ґрунтуються виключно на довірі, пояснюючи це тим, що такі стосунки спрощують вирішення суперечок, зокрема і майнових. Лише 6,8% дівчат і 5,3% хлопців дослухаються до думки батьків щодо їхніх обранців чи обраниць, тоді як до думки друзів готові дослухатися 35,6% хлопців і 37,5% дівчат, що цілком відповідає специфіці юнацького віку.

Значна частина дівчат (28,9%) і юнаків (23,7%) не розподіляє сімейні обов'язки на суто чоловічі і жіночі, обґрунтовуючи це наявністю спільних потреб та інтересів. У молодих сім'ях прийнято виконувати усю роботу разом. Часто її робить той, хто має більше вільного часу (7,5%) чи краще володіє необхідними навичками (4,7%). Молоді люди схвально ставляться до того, що у жінок виходить краще

кермувати машиною, або до того, що у хлопців краще виходить готувати страви, вважаючи ці навички корисними для сім'ї. Однак 54,2% дівчат очікують, що їхні майбутні чоловіки володітимуть певними чоловічими навичками (будувати, ремонтувати, виконувати важку роботу тощо). Так само 45,9% юнаків сподіваються на те, що їхні майбутні дружини добровільно візьмуть на себе обов'язки щодо приготування їжі, підтримання порядку у будинку, шиття, в'язання тощо. Ще 3,4% юнаків і юнок збираються скористатися послугами професіоналів в організації свого побуту, а 9,7% опитаних можуть звернутися за допомогою до батьків.

Відносно питання планування свого сімейного життя студенти зазначили, що серйозно ставляться до народження дитини і хочуть, щоб їхні партнери поділяли їхні погляди щодо виховання і догляду за дитиною та щоб вони мали відповідну підготовку. Хлопці і дівчата планують бути батьками однієї дитини (53,2%), двох дітей (35,8%), трьох і більше дітей (4,5%). Не планують мати дітей 6,5% опитаних студентів. Також студенти під час опитування відзначили, що вони не планують найближчим часом ставати батьками, вважаючи за доцільне перенести цю подію на більш дальню перспективу, а саме: після завершення навчання (32,5%), після досягнення професійної реалізації (17,9%), після придбання власного житла (15,1%), після покращення соціальних умов (9,7%).

На думку юнаків та юнок, чоловіки мають більше можливостей для працевлаштування, професійної самореалізації й удосконалення, оскільки потенційні працедавці враховують те, що жінки народжуватимуть дітей, надаватимуть перевагу догляду за ними, більше часу приділятимуть родині, що стане причиною втрати цінних професійних навичок, тоді як чоловіки будуть більше часу присвячувати роботі і кар'єрному зростанню.

Підтвердженням цього факту слугують результати інших досліджень, наприклад, Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. А. Чернова зазначає: «Гендерна сегрегація, зокрема зосередження жінок у сфері обслуговування з традиційно низьким рівнем кваліфікації, стає основною причиною різної оплати праці жінок і чоловіків. Високий рівень економічної активності українських жінок супроводжується тенденцією до погіршення як кількісних, так і якісних характеристик зайнятості. В Україні жіноча зайнятість традиційно переважає у сферах діяльності з невисоким рівнем середньої заробітної плати – соціального забезпечення, освіти, охорони здоров'я, побутового обслуговування та культури, у яких жінки становлять понад 70% тих, хто працює. Водночас «чоловічими» видами діяльності залишаються високооплачувані галузі важкої промисловості, транспорту, підприємництва» [10, с. 70]. До «жіночих» професій студенти віднесли роботу у сфері обслуговування, туризму, освіти, медицини, харчування, а до сфери «чоловічих» професій опитувані віднесли бізнес, інженерію, виробництво, військову справу, політику, управління тощо.

Сьогодні все більшої актуальності набуває розвиток гендерної культури особистості юнацького віку, яку ми розуміємо як складову частину її загальної культури, що опирається на моральні цінності і детермінується гендерною картиною світу, гендерною компетентністю. Проведене опитування дало змогу розкрити судження і уявлення студентів про гендерну культуру особистості в юнацькому віці. Узагальнені результати проведеного дослідження наведені у таблиці (див. табл. 2).

Таблиця 2

Уявлення студентів про складники гендерної культури сучасної молоді (%)

№	Відповідь	Відсоток
1	Прийняття своєї гендерної приналежності	21,2
2	Сформованість гендерної толерантності	16,5
3	Гендерна ідентичність	12,7
4	Уявлення про «ідеальне жіноче» і «ідеальне чоловіче»	11,6
5	Прояви у поведінці фемінності / маскулінності	10,9
6	Гендерна взаємодія	10,2
7	Гендерні ролі	9,5
8	Позитивний інтерес до протилежної статі	7,4
	Усього:	100

Одержані в ході опитування результати вказують на те, що складником гендерної куль-

тури, на думку студентів, є ставлення до себе, що виявляється у прийнятті своєї гендерної приналежності, проявах у поведінці рис фемінності чи маскулінності, гендерних ролях тощо, а також ставлення до інших, що проявляється у гендерній толерантності, гендерній взаємодії, позитивному інтересі до протилежної статі.

Становлення особистості потребує уваги до формування її гендерних особливостей та створення відповідних психолого-педагогічних умов її розвитку, серед яких можна визначити такі: розвиток гендерної компетентності особистості в юнацькому віці, психологічну підтримку гендерної індивідуальності, організацію та впровадження гендерної освіти.

Реалізацію психолого-педагогічних засобів розвитку гендерної компетентності особистості в юнацькому віці доцільно здійснювати за етапами. На інформаційно-психологічному етапі має відбуватися робота з усіма суб'єктами з метою формування гендерних знань, уявлень про гендерні особливості у юнацькому віці. На ціннісно-мотиваційному етапі має відбуватися створення емоційно-психологічного комфорту, розвиток моральних цінностей. На розвивальному етапі потрібно формувати гендерну самосвідомість, нівелювати гендерні стереотиби та упередження. Крім того, на цьому етапі має відбуватися розвиток гендерної толерантності, формування навичок рівноправної, безконфліктної гендерної взаємодії, що ґрунтується на повазі до себе та інших людей, а також профілактика гендерних конфронтацій. На рефлексивному етапі доцільно співвідносити цілі і результати діяльності, виявляти ефективність психологічних впливів.

Урахування психолого-педагогічних умов розвитку гендерної компетентності особистості в юнацькому віці і впровадження у практику відповідних заходів передбачає використання комплексу різноманітних методів, що підвищують психологічний комфорт особистості, її соціальний і психологічний захист та обізнаність з гендерних питань. Практика показала, що найбільш ефективними методами є інтерактивні, зокрема аналіз гендерних ситуацій, обговорення та дискусії з гендерної проблематики. Також ефективними є ігрові методи – сюжетно-рольові, ділові ігри, вирішення моральних дилем, що забезпечують створення певного гендерного досвіду у розв'язанні гендерних проблем. Такі методи є важливими у формуванні гендерної грамотності, розуміння сутності гендерних ролей. Ці методи сприяють розвитку творчого мислення, адаптації до різноманітних життєвих обставин. Так, у ході розв'язання проблемних ситуацій студенти обговорювали можливі шляхи їх вирішення, згадуючи схожі випадки з власного досвіду. Також у роботі

зі студентами застосовано метод дискусії з гендерних питань. Це дало змогу вивчити переконання та уявлення студентів з зазначеної проблеми, дослідити рівень їхньої толерантності чи інтолерантності щодо різних питань гендерного спектру. Проведені дискусії сприяли набуттю навичок комунікації між представниками різних статей, гендерної взаємодії, висловлювання своїх думок, навичок аргументувати, відстоювати власну позицію. Зі студентами були проведені дискусії на такі теми: «Гендерна рівність чи нерівність?», «Male vs Female», «Шляхи розв'язання гендерних проблем сучасної молоді», а також бесіди, що порушують проблеми сучасної молоді, гендерної ідентичності, гендерних стереотипів, гендерної толерантності, гендерної рівності та інтеграції, гендерної соціалізації, гендерної професіоналізації тощо. Проведені дискусії і бесіди сприяли ефективному засвоєнню гендерних знань, усвідомленню гендерної ідентичності, формуванню гендерної культури.

Результати експериментального дослідження показали, що студенти загалом правильно розуміють поняття «гендер», «гендерна культура», мають адекватні уявлення про гендерні ролі, гендерну ідентичність. Дані, одержані в ході опитування, підтвердили наявність позитивного впливу на розвиток гендерної компетентності особистості проведених занять, а саме: лекцій («Основи гендерної психології», «Гендерний підхід у розвитку особистості юнацького віку», «Гендерні характеристики особистості юнацького віку»), семінарів («Гендерна рівність та розв'язання конфліктів», «Психологічна допомога у розв'язанні гендерних питань»), тренінгів («Гендерні стереотипи», «Людська гідність і гендерна рівність»), які охоплювали питання гендерної компетентності, гендерної культури, рівних можливостей, побудови соціальних взаємин на принципах партнерства, гендерної толерантності, самореалізації особистості. Результатом проведеної роботи стало формування гендерної культури студентів, підвищення їхньої гендерної компетенції завдяки запровадженню гендерного підходу у практику навчання та виховання сучасної молоді. Зокрема, проведена пропедевтична робота зі студентами дала змогу створити таке виховне середовище, яке забезпечило гендерну рівність усіх учасників освітнього процесу.

Висвітлено гендерний аспект розвитку особистості у юнацькому віці. На основі аналізу наукових джерел поняття «гендер» визначено як характеристику статі у контексті соціального явища, а також як результат соціалізації особистості. Поняття «гендерні стереотипи»

проаналізовано через зумовлені культурними особливостями конкретного суспільства схвалені уявлення про особливості поведінки чоловіків і жінок, їх соціальні ролі та специфіку взаємодії. Поняття «гендерна культура» особистості в юнацькому віці розглянуто через складові частини її загальної культури та у взаємозв'язку із становленням гендерної картини світу і гендерної компетентності.

У ході емпіричного дослідження виявлено детермінанти гендерного розвитку особистості в юнацькому віці. Обґрунтовано такі психолого-педагогічні умови формування гендерної культури у студентів: розвиток гендерної компетентності особистості юнацького віку; психологічну підтримку гендерної індивідуальності; організацію та впровадження гендерної освіти. Визначено такі етапи розвитку гендерної компетентності особистості в юнацькому віці: інформаційно-психологічний, ціннісно-мотиваційний, розвивальний, рефлексивний. Підтверджено ефективність застосування розроблених методів, спрямованих на формування гендерної культури студентів. Перспективи дослідження вбачаємо у подальшому емпіричному вивченні гендерних особливостей особистості юнацького віку, створенні соціально-психологічних технологій формування гендерної рівності особистості в юнацькому віці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бендас Т.В. Гендерная психология : учебное пособие. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 431 с.
2. Берн Ш. Гендерная психология. Санкт-Петербург : Прайм-Еврознак, 2004. 456 с.
3. Вовк Л.М. Формування гендерної культури особистості у національній системі освіти. *Імідж сучасного педагога*. 2014. № 6 (145). С. 53–57.
4. Гапон Н.П. Гендер. Ідентичність. Суб'єктивність: філософські дискусії другої половини ХХ сторіччя : монографія. Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 378 с.
5. Гендерні дослідження: прикладні аспекти : монографія / Кравець В.П., Говорун Т.В., Кікінежді О.М. та ін. ; за наук. ред. В.П. Кравця. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. 448 с.
6. Мірило Ю. Гендерні особливості особистості у юнацькому віці. *Психологічні виміри культури, економіки, управління*. 2016. № 9. С. 83–90.
7. Петренко О.Б. Гендерна психологія : практиcum. Рівне : РДГУ, 2012. 225 с.
8. Петрушин С.В. Любовь и другие человеческие отношения. Санкт-Петербург : Речь, 2007. 280 с.
9. Основи теорії гендеру : навчальний посібник / ред. М.М. Скорик. Київ : «К.І.С.», 2004. 320 с.
10. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України / ред. А. Чернова. Київ : Центр Разумкова, 2016. 244 с.